

SAŽETAK

Poticanje sustavne, kontinuirane i učinkovite komunikacije i suradnje s pripadnicima hrvatske nacionalne manjine u Crnoj Gori, koja je najvećim dijelom stoljećima autohtono stanovništvo Boke kotorske, u središtu je zanimanja brojnih institucija Republike Hrvatske, državnih i javnih, te se i u ovome zborniku daje pregled njihovih najvažnijih aktivnosti koje provode za Hrvate u Boki kotorskoj i s Hrvatima toga područja. Posebno se ističu rad i djelovanje dvaju tijela državne uprave Republike Hrvatske: Ministarstva znanosti i obrazovanja i Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Ministarstvo je nadležno za održavanje nastave hrvatskoga jezika i kulture u inozemstvu, namijenjene djeci i mladima hrvatskoga podrijetla, ali i svima ostalima koji žele učiti hrvatski jezik i upoznati hrvatsku kulturu, koja se s uspjehom u Kotoru i Tivtu održava od 2004. godine. Ured je središnje tijelo državne uprave nadležno za odnose s Hrvatima izvan Lijepe Naše, koje osmišljava i provodi različite programe te daje potporu brojnim identitetskim i strateškim projektima. Uz ostalo, Ured je ovlašten za pripremu i održavanje sjednica Međuvladinoga mješovitoga odbora za zaštitu nacionalnih manjina između Republike Hrvatske i Crne Gore, osnovanoga radi praćenja provedbe sporazuma između dviju država o obostranoj zaštiti prava nacionalnih manjina, sklopljenoga 2009. godine u Zagrebu. Uz to, i Ministarstvo kulture i medija, Matica hrvatska, Institut za hrvatski jezik, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i drugi instituti, visoka učilišta te druge institucije provode i/ili podupiru brojne programe i projekte te razvijaju partnerske odnose s institucijama i udrugama Hrvata u Boki kotorskoj. Time se osnažuje njihov položaj u državi i društvu u kojima žive te istovremeno pridonosi razvoju hrvatske povezanosti – globalnoga hrvatskoga zajedništva.

U tom kontekstu identitet je jedan od ključnih psiholoških faktora za stabilnost čovjeka kao pojedinca, ali je isto tako važan za opstanak grupe. Istraživanja s područja psihodinamike pokazuju da je uloga nesvjesnog iznimno važna za formiranje, kao i očuvanje osobnog i kolektivnog identiteta. Pri tome se prate tri razine nesvjesnog: individualno (specifično za svakog od nas), obiteljsko (ovdje su bitni modeli koje dobivamo iz obitelji) i kolektivno nesvjesno (ono uključuje arhetipove). Dakle, unatoč tome što netko živi geografski udaljen od područja

u kojem su njegovi korijeni, brojni utjecaji izvornog podneblja postoje aktivno i aktualno u njemu. Identitet koji se vezuje za osobne i obiteljske korijene u velikoj mjeri pomaže osjećaju ispunjenosti ljudi i dobivanju dublje, duhovne dimenzije. S obzirom na velike migracijske tokove Hrvata Boke kotorske, još je jedan psihodinamski koncept bitan za razumijevanje identiteta, a to je žalovanje. Procesi žalovanja povezani su s prilagodbom na novonastale okolnosti osobe koja je morala napustiti rodni kraj. Procesi žalovanja bitni su jer neprorađeno žalovanje može postati psihički teret koji onemogućuje optimalnu prilagodbu i aktualno funkcioniranje. Psihodinamika, temeljem brojnih znanstvenih spoznaja, daje širi okvir razumijevanju problema identiteta, kao i određene smjernice kako povećati svoje psihološke potencijale te iskoristiti bogatstvo koje nosi generacijama kumuliran identitet, što krase zajednicu Hrvata Boke kotorske. Brojni autentični sadržaji iz bogate povijesti trebaju ostati zabilježeni te vrednovani i danas, a psihodinamika nas uči da sve što je autentično daje dodatnu snagu i smisao životu pojedinca.

Jedan od simbola nacionalnog i kulturnog identiteta Hrvata je i glagoljica, jer je jedino na hrvatskome području opstala od 9. stoljeća do danas. Na ovom području se razvija prepoznatljiv oblik, odnosno uglata glagoljica, a od kraja 14. stoljeća i kurzivno pismo kojim su pisani brojni glagoljski spomenici. Glagoljski spomenici su najčešći na području Istre, Hrvatskog primorja, zadarskih i kvarnerskih otoka, ali ih nalazimo i na drugim područjima, npr. u zadarskom zaleđu, na šibenskom, splitskom, dubrovačkom području, području Like i Krbave, u Slavoniji, Međimurju, slovenskim krajevima sve do Kopra, Trsta i Akvileje. Sve više dokaza o glagoljaštvu u posljednje vrijeme pronalazi se i na području Boke kotorske. U zborniku su objavljeni do sada sakupljeni podatci o glagoljaštvu Boke kotorske te su prikazane veze bokokotorskih glagoljaša sa zadarskim područjem. Za većinu župa Kotorskog, Hercegnovljanskog i Peraškog dekanata pronađeni su dokazi da su u prošlosti bile glagoljaške, a o glagoljaštvu trenutačno nema podataka za župe Budvanskog dekanata. Kao dokaz pronađeni su glagoljski spomenici pisani na području Boke kotorske, kao i različiti zapisi u arhivskim dokumentima. Po arhivima nalazimo da su u bokokotorskim župama, zbog nedostatka školovanog kadra, djelovali školovani glagoljaši s drugih područja (zadarskog, krčkog, splitskog), koji su u svojim župama te u glagoljaškim sjemeništima Priku kod Omiša i zadarskom glagoljaškom sjemeništu Zmajević stekli solidno glagoljaško obrazovanje. Jednako tako su na drugim područjima djelovali i dali velik doprinos glagoljaštvu školovani bokokotorski glagoljaši. Zadarsko područje je bilo rasadnik školovanoga glagoljaškog kadra, a na njemu nalazimo podatke o knjižnicama i župnim uredima opskrbljenima glagoljaškom literaturom. Sve to je, preko glagoljaša koji su djelovali u bokokotorskim župama, pomoglo održavanju glagoljaštva i narodnog jezika u Boki kotorskoj.

Prilog o Bokeljima u Veneciji kao dijelu hrvatske iseljeničke zajednice na primjeru iseljenika iz Herceg-Novoga nastavak je višegodišnjih istraživanja i znanstvene obrade koja se odnosi na povijest hrvatske zajednice u Mletcima. U središtu su istraživanja iseljenici zavičajem iz Herceg-Novoga, grada koji je u odnosu prema većini drugih bokeljskih naselja imao specifičniji povijesni razvoj, a riječ je o tome da je od 1482. do 1687. bio pod osmanskom vlašću, a zatim je tijekom Morejskoga rata ušao u sastav mletačkih stečevina na istočnom Jadranu. Prilog se temelji na proučavanju i raščlambi gradiva iz Archivio di Stato di Venezia (fond Notarile testamenti) i vremenski obuhvaća 15. i 16. stoljeće. Raščlambom oporuka iseljenika iz Herceg-Novog razvidno je da su najčešće živjeli u župama predjela Castello, mjestu najučestalijeg useljavanja Hrvata. Također, kao i pretežit dio iseljenika s istočnoga Jadrana, Novljani su se bavili pomorskim zanimanjima, a u svakodnevnom životu i komunikaciji održavali su učestale (obiteljske, rodbinske i prijateljske) veze sa sunarodnjacima s hrvatskoga uzmorja. Iseljenici iz Herceg-Novog bili su integrirani i u vjerski život Mletaka te njihove oporuke svjedoče o brojnim vezama s mletačkim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama. Sveukupno možemo zaključiti da su Novljani po svim sastavnicama svoga djelovanja u Mletcima činili dio nekoć brojne, prepoznatljive i društveno cijenjene hrvatske zajednice.

U zborniku se na temelju analize izvornog arhivskoga gradiva, matičnih knjiga vjenčanih Župe sv. Tripuna u Kotoru prikazuju i analiziraju migracije u tome gradu tijekom 18. stoljeća. Prikazuje se širi kontekst predmodernih migracija te se upozorava na probleme i metodološka ograničenja pri analizi izvora. Migracije u Kotoru pokazuju sve karakteristike predmodernih migracija. Žene su migrirale iz geografski bližih područja, a socijalno-ekonomska motivacija razvidna je iz pretežitih migracija iz seoskih sredina u grad. Ženidbena strategija bila je raznovrsna, a domicilno stanovništvo pokazuje zatvorenost jer odabire partnera podrijetlom sa šireg bokeljskog područja. Određenu zatvorenost pokazuje i doseljenički kontingent, posebice kada zanimanja pojedinaca obaju spolova možemo povezati s vojskom.

Unutar pravoslavnog korpusa Crne Gore tijekom stoljetnog, cetinjskim mitropolitima predvođenog otpora Osmanskom Carstvu formirala se crnogorska etnička samosvijest. Glavne i trajne prepreke njenoj kristalizaciji u nacionalnu poticane su od srpske nacionalno-državotvorne ideologije, koja na Crnogorce gleda kao na Srbe, a na Crnu Goru kao na „srpsku zemlju”. U tim okolnostima crnogorstvo je bilo prisiljeno istaknuti vlastite distinktivne sadržaje u odnosu prema srpstvu. Jedan od njih očituje se u snažnoj identifikaciji s katoličkom kraljevinom Dukljom. Ta je država postojala na današnjem crnogorskom tlu do kraja 12. stoljeća i dok je nije osvojila pravoslavna Srbija pod kojom se provodi masovno

prevjeravanje dukljanskih katolika na pravoslavlje. Isticanjem katoličkog segmenta vlastitog (povijesnog) identiteta crnogorstvo je istaknulo uočljivu razliku prema pravoslavljem trajno određenom srpstvu. Naime, katoličko-pravoslavna razdjelnica između Duklje i Srbije mogla je proizići samo iz njihova prethodnog, bitno drukčijeg političkog, a time i etničkog razvitka. Istodobno, poistovjećivanjem s dukljansko-katoličkim povijesnim razdobljem, a time i blagonaklonim ili barem korektnim odnosom prema katolicizmu nacionalno je crnogorstvo steklo obilježja koja se u određenoj mjeri preklapaju s identifikacijskim sustavom dijela crnogorske populacije za koju bi bilo očekivano da se sukladno modelima ovdašnjeg „nacionaliziranja”, poistovjećuje s nacionalnim hrvatstvom. U tome treba prepoznati jedan od glavnih razloga što se u suvremenoj Crnoj Gori, o čemu svjedoči i popis iz 2011. godine, podjednak dio te populacije, tradicionalno nastanjene u Boki kotorskoj, Budvi te u Baru i njenoj okolini izjašnjava Hrvatima (6.021) i Crnogorcima katolicima (5.667).

U prilogu o poznavanju cavtatske slike pripisane Božidaru Vlatkoviću i o trajanju utjecaja Lovre Dobričevića u dubrovačkom slikarstvu istražuju se biografija, opus, stil i tehnika dubrovačkog slikara i drvorezbara Božidara Vlatkovića, oca Nikole Božidarevića. Na temelju arhivske građe pripisana mu je slika Bogorodica s Djetetom iz franjevačke crkve Gospe Snježne u Cavtatu. Pretpostavlja se da je riječ o ostatku poliptiha na kojem je radio sa sinom Nikolom 1495. godine. Istraživanja i konzervatorsko-restauratorski radovi započeti u Restauratorskom odjelu Dubrovnik (2012. – 2020.), a nastavljeni u Restauratorskom odjelu Šibenik, otkrivaju nove podatke o izvornom izgledu cavtatske slike. Zahvaljujući tome danas je moguć bolji uvid u Vlatkovićev stil i tipologiju u vrijeme nastanka cavtatske slike. Ujedno, moguće je usporediti njegov tadašnji stilski izraz i tipologiju s onim njegova učitelja Lovre Dobričevića. Uvid u stilske i tehničke specifičnosti izvornog slikanog sloja omogućio je da se uoči kako je Vlatković još 1495. godine rabio marijansku i andeosku tipologiju sličnu učiteljevoj. Autorice pridaju pozornost i specifičnoj ornamentici Gospina plašta, koja je otkrivena tijekom zahvata provedenog u radionici Hrvatskog restauratorskog zavoda u Dubrovniku. Da bi se bolje razumjelo koliki je utjecaj ostavio Dobričević na Božidara Vlatkovića i druge svoje suradnike i pomoćnike u razdoblju od 1463. do 1495. godine, autorice se osvrću i na nedavno restauriranu sliku Bogorodica s Djetetom iz više privatne zbirke Brajčin, svojedobno pripisanu Lovri Dobričeviću.

U pregledu toponimije središnjega dijela Boke kotorske iznose se podatci o dosadašnjim toponomastičkim istraživanjima, a zatim o najstarijim romansko-slavenskim prožimanjima, koja su se ponajviše odrazila u ojkonimiji. U središnjemu se dijelu analizira mjesna toponimija. Za ojkonime se donose povijesne potvrde te etimologija, a ostali se toponimi motivacijski razrađuju. Mjesna je toponimi-

ja izrazito bogata odrazima hidronimijskih naziva. Povijesna se vjersko-etnička struktura stanovništva najočitije zrcali u skupini kulturno-povijesnih toponima, koji gotovo odreda odražavaju pripadnost Boke kotorske zapadnomu kršćanstvu, te u skupini toponima antroponimijskoga postanja, među kojima pretežu toponimi motivirani prezimenima koja i danas nose hrvatski starosjedilački rodovi. Završno poglavlje obuhvaća jezično raslojavanje toponima. Uz temeljni slavenski sloj (unutar kojega se razvidno bilježe hrvatske crte poput prežitaka šćakavizma) očekivano je najzastupljeniji (supstratni i adstratni) romanski sloj u kojemu se zrcali tisućljetna romansko-slavenska simbioza, koju su u najvećoj mjeri baštinili i baštine upravo bokeljski Hrvati.

Među istaknute hrvatske intelektualce potekle iz Boke kotorske ubraja se Luka Brajnović (1919. – 2001.), koji je većinu života proveo u Španjolskoj, gdje je postao ne samo ugledan književnik i novinar, nego i sveučilišni profesor. U svrhu analiziranja Brajnovićeva dugogodišnjeg akademskog rada u informacijskim i komunikacijskim znanostima te sagledavanja njegova originalnog znanstvenog doprinosa istraživanje se usredotočilo na proučavanje Brajnovićevih komunikoloških djela objavljenih od 1960. do 1992. tijekom njegova rada na Navarskom sveučilištu u Španjolskoj. Riječ je o monografijama *Tehnologija informacije*, *Novinarska deontologija* i *Znanstveno polje informacije*. U istraživanju je primijenjena deskriptivno-analitička metoda, koja je omogućila rasvjetljavanje temeljnih teorijskih koncepata o informaciji i komunikaciji, o odnosima s javnošću i novinarskoj etici. Analiza je pokazala da je Brajnović po svojem znanstvenom radu bio jedan od začetnika suvremene komunikologije, ne samo u Španjolskoj, nego i šire. Na temelju nalaza može se ustvrditi da je taj istaknuti Bokelj zaslužio da se njegova znanstvena djela prevedu i uključe u studijske programe komunikacijskih znanosti na hrvatskim visokoškolskim ustanovama.

U zborniku se iznose i rezultati prvog temeljitijeg istraživanja predaka sv. Leopolda Bogdana Mandića, utemeljenog na građi gradskih i župnih arhiva, prvenstveno Herceg-Novog i Perasta te koristeći se relevantnom literaturom. Do sada su bili poznati i više puta iznošeni podaci o svečevim roditeljima te jedva ponešto o djedovima. Imena daljnjih članova, kontinuitet i prošlost dviju obitelji nisu bili poznati. Istraživanje je iznjedrilo brojne zanimljivosti o obitelji svečeva oca – Mandićima, a još više o obitelji svečeve majke – Carevićima te njihovu povezanost s Bujovićima. Novi podatci i obiteljske relacije omogućavaju nam da bolje sagledamo osobnost, upoznamo karakter i shvatimo predanost vjeri najpoznatijeg i najomiljenijeg bokeljskog sveca. Posebna zanimljivost je obiteljska grana svečeve bake po majci, koja otkriva direktno potomstvo svetog Leopolda od glasovitog peraškog kapetana i ratnika – Vicka konta Bujovića.

Analizirani mrežni izvori Instituta za hrvatski jezik upućuju na to koji se podatci o Boki kotorskoj mogu pronaći u tim izvorima. Posebna se pozornost pridaje izvorima koji se nalaze na portalu Jezik hrvatski (Hrvatski pravopis, Jezični savjetnik, Hrvatska jezična riznica, Baza etnika i kretika i Portal osobnih imena) i u časopisu *Hrvatski jezik*. Također se prikazuju dva projekta na kojima se trenutačno radi u Institutu za hrvatski jezik, Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik (zasad je dostupna demoinačica A – F) i Religijski pravopis, koji će također sadržavati neke podatke koji se odnose na Boku. Provedena analiza pokazuje da se u mrežnim izvorima Instituta za hrvatski jezik kriju mnogi podatci o Boki. To se posebno odnosi na izvore okupljene na portalu Jezik hrvatski i na radove objavljene u časopisu *Hrvatski jezik*.

Esejist i kritičar, no prije svega jedan od najvećih hrvatskih pjesnika koji je stvarao u egzilu, Viktor Vida (Kotor, 1913. – Buenos Aires, 1960.) ostavio je snažan poetski opus s nizom antologijskih pjesama. Iako cjelovit, njegov se opus dijeli na dva dijela: tridesetak pjesama napisanih u Hrvatskoj te na pjesme nastale u iseljeništvu, uglavnom u Argentini, kojima se predstavio kao zreli autor rafinirane pjesničke riječi, istančane senzibilnosti i snažnog, hermetičnoga glasa kojim je opjevao intenzivan osjećaj tjeskobe, istrgnutosti, samoće i prolaznosti, istovremeno izdvojen i u potpunom suglasju s hrvatskim i europskim književnim strujanjima. U iseljeničkom književnom prostoru, bitno naslonjenom na lepezu pojmova povezanih s obiteljskim, emotivnim, socijalnim, duhovnim, intelektualnim, jezičnim i kulturološkim naslijeđem, Vida je u vlastiti lirski, hermetički, usamljenički svijet isprepleo gotovo opsesivnu misao o smrti, trajnu čežnju za transcendencijom i melankolični topos izgubljene domovine. Ozana Ramljak istražuje onaj dio njegova poetskog korpusa u koji se kao temeljni konstitutivni element utkala nostalgija jer je upravo nostalgija kao „nevolja duha”, kao čežnja za zavičajem, idealiziranim slikama djetinjstva, te esencijalna povezanost s Bokom kotorskom kao gotovo mitskim prostorom sjećanja, pamćenja i lirske naracije jedno od temeljnih uporišta Vidine poezije i njegova usloženog identiteta u kojem „samo neki glas iz tko zna kojih daljina / povremeno me podsjeća da postojim / u svijetu koji možda ne postoji.”

Josip Uglešić, Josip Renić i Jakov Momirović, studenti zadarske kroatistike, bave se proučavanjem književne i povijesne ostavštine hrvatske kulture na području Boke kotorske s ciljem uvođenja istih, iznimno važnih činjenica, u obrazovni kurikulum. Naglasak je posebno stavljen na ostavštinu usmene književnosti, život i djelo svećenika koji su, svaki na svoj način, čuvali hrvatsku kulturu u Boki kotorskoj te na važne povijesne događaje, primjerice Peraški boj.